

derová segregace pracovního trhu a v ženské zaměstnanosti mají vysoký podíl částečné úvazky (autorky tento model nazývají „light gender equality“). Ženy a hlavně matky se koncentrují na místech s nižšími platy a bez perspektivy dalšího postupu. Přes poukazování na tyto problémy ale nelze knihu brát jako kritiku nastavení sociálních států ve Skandinávii, ale hlavně jako snahu upozornit na jejich dílčí nedostatky a hledat cesty k jejich odstranění.

Autor a autorky správně soustavně poukazují na fakt, že sociální politiky nelze analyzovat odděleně od strukturálních podmínek – makroekonomických podmínek a podmínek pracovního trhu, nezaměstnanosti, horizontální a vertikální genderové segregace atd. Ty totiž určují, jaké mají rodiče alternativy a jaké volby mohou skutečně provádět. Několikrát je také poukazováno na úlohu hodnot a norem, které v dané společnosti vládou a které také nutně určují, jaký význam bude jednotlivým sociálním politikám přikládán a jakým způsobem budou využívány. Tím je vysvětlováno, proč přes vytrvalou snahu prosadit genderově vyrovnané rodičovství i ve Švédsku stále převažuje tradiční model genderové dělby práce v rodině (Thomas P. Boje, s. 206). Velmi vysoké nároky na „dobré mateřství“ také vysvětlují, proč Švédky uvádějí ve výzkumech větší problémy při kombinování práce a rodiny než matky v UK a Nizozemsku (s. 208). S konceptem norem a (mateřských) ideologií ovšem autorky a autor jinde nepracují a souvislost využívání sociálních opatření s hodnotami je tak dle mého názoru většínou neoprávněně opomíjena.

Pro současnou situaci v ČR může být zajímavou inspirací hodnocení dopadů ekonomické recese v 90. letech 20. století na politiky genderové rovnosti a kombinování práce a rodiny. Pokud je podpora sociálních politik vázaná na potřeby pracovního trhu a spojená s makroekonomickou situací země, lze očekávat podobně jako (a snad ještě více než) ve Skandinávii rozpočtové

škrtky, kterými budou tato opatření omezoována. Přesto zkušenost severských zemí ukazuje, že krize nemusí nutně znamenat rušení politik přátelských k ženám, lze ale očekávat jejich restriktce. Podniky navíc budou méně ochotné investovat do svého lidského kapitálu. Krize znamená snížení zaměstnanosti, které se podle severské zkušenosti dotýká obzvláště osamělých matek či matek s nižší kvalifikací. Na druhou stranu je možné, že krize bude mít větší dopad na sektory s převažující mužskou pracovní silou a negativní dopady na ženy budou nižší. Přesto je možné podle skandinávských zkušeností předpokládat nárůst negativní (zaměstnavateli vyžadované) flexibility práce, která se prozatím dotýká ve vyšší míře žen (např. nedobrovolné částečné úvazky). Stejně tak lze očekávat po vzoru Finska zvyšování nezaměstnanosti ve skupině matek dětí ve věku 3–6 let, tedy v období po skončení státního příspěvku na domácí péči. Ta je přitom již nyní v ČR dosti vysoká. Stát by měl za těchto podmínek důsledně analyzovat dopady jednotlivých škrtů a opatření na jednotlivé skupiny populace a nenechávat celou odpovědnost na soukromých aktérech.

Radka Dudová

Elisabeth Beck-Gernsheim:
Die Kinderfrage heute. Über Frauenleben, Kinderwunsch und Geburtenrückgang
München, C. H. Beck 2006, 175 s.

Mezi hlavní témata děl německé socioložky Elisabeth Beck-Gernsheim patří proměny ženské biografie, rodiny a partnerských vztahů. Není tomu jinak ani v její poslední knize *Kinderfrage heute. Über Frauenleben, Kinderwunsch und Geburtenrückgang* (Dětská otázka dnes. O životě žen, přání mít dítě a poklesu porodnosti). K vydání této knihy autorku inspirovala v Německu probíhající demografická debata o nízké porodnosti, potažmo o roli a postavení žen v soudobé spo-

lečnosti. Text je členěn do osmi kapitol, ve kterých jsou pojednány různé dimenze studované problematiky a odráží komplexitu, s jakou se autorka tématu věnuje.

V úvodní kapitole reaguje Beck-Gernsheim na mediální diskusi o demografickém vývoji a v jejím rámci nastolené otázky: Proč se od 70. let rodí stále méně dětí a jaké to má důsledky pro společnost? Proč je v Německu nejnižší porodnost na světě? Bude tento trend neodvratně pokračovat nebo může a měl by být zastaven? Krátkým odkazem na fakta ukazuje, že pokles porodnosti není novým fenoménem, ale objevil se již na sklonku 19. století. Po krátké periodě babyboomu v 50. a na začátku 60. let pak začal druhý pokles porodnosti, která se ustálila na nízké úrovni. Kritizuje zkreslování informací pomocí statistik a srovnáním několika ukazatelů dokládá, že Německo sice patří mezi státy s nízkou porodností, nikoliv však s nejnižší. Přesto souhlasí se zastánci krizových scénářů v tom, že je tento vývoj předzvěstí trhlin v mezigenerační smlouvě – nejistých penzí, přetíženého sociálního systému a stagnujícího hospodářství (s. 13). První a poslední kapitola jsou částečně polemikou se dvěma názorovými tábory, které v debatě vykryštalizovaly. První vychází z pozic biologického esencialismu, druhý z feministických perspektiv a konstruktivismu. Autorka sama se staví na stranu druhé argumentační linie, která za nízkou porodností vidí nikoliv výdělečnou činnost žen konkurující přání mít děti, ale dětem a rodině nepříznivé institucionální podmínky. Beck-Gernsheim podtrhuje rozporné, až nesplnitelné požadavky, které jsou dnes na ženy-matky kladeny, a poukazuje na to, že více dětí mají ženy v zemích, kde nevládní tradiční model genderové dělby práce, ale prosadily se flexibilní pracovní, životní a rodinné formy.

Vedle genderových rolí a vztahu pohlaví se v debatě dostal do centra pozornosti také vztah mezi mateřstvím a „vlastním životem“ ženy. Právě proměnám vzta-

hu matka-dítě, tomu, jak se děti a mateřství změnilo z „přirozeného osudu“ v akt svobodné volby, věnuje Beck-Gernsheim další kapitoly své knihy. Je nutné podotknout, že identické líčení milníků v historii mateřství čtenář nalezne již v knize *Die Kinderfrage. Frauen zwischen Kinderwunsch und Unabhängigkeit* (München: C. H. Beck 1988; *Dětská otázka. Ženy mezi přáním mít dítě a nezávislostí*), kterou autorka vydala o téměř dvacet let dříve. Přestože tak nejsou z dnešního pohledu některá prezentovaná zjištění nová, získá čtenář dobrý přehled o proměnách genderových rolí, podob rodiny a povahy pracovních vztahů v přechodu od tradiční společnosti ke společnosti moderní.

Vyvázaní žen z rodinných vazeb má dlouhou historii a podoba mateřství, jak ji známe dnes, je poměrně novou institucí. Vztah matka-dítě se vyvíjel u různých vrstev společnosti odlišně a byl determinován společenským postavením a ekonomickým zajištěním ženy. Proměny tohoto vztahu byly zároveň podmíněny změnami v postavení a ve výchově dítěte na straně jedné a procesem individualizace žen na straně druhé. Při popisu změn v postavení a ve výchově dítěte čerpá Beck-Gernsheim například z děl francouzského historika Philippa Ariése a osvíceneckých spisů. Za hlavní faktory změn v průběhu ženské biografie jsou zde, stejně jako v knize *Das ganz normale Chaos der Liebe* (Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1990; *Docela normální chaos lásky*), kterou autorka napsala společně s manželem Prof. Dr. Ulrichem Beckem, nebo v jeho knize *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne* (Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1986; *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství 2004), pokládány rozvolnění tradičních vazeb v důsledku industrializace a mobility a poté expanze vzdělání, rostoucí uplatnění žen na trhu práce, ženské hnutí a antikoncepce.

V předindustriální společnosti převládala „jednota práce a života“. Rodina měla

funkci pracovní a hospodářské jednotky, ve které byl život v podstatných oblastech určen jejími potřebami. V tomto kontextu bylo mateřství samozřejmým údělem života ženy už proto, že v základu žádný „vlastní život“ nebyl, a pak také proto, že hospodářství dětí potřebovalo jako pracovní sílu, dědice a k zajištění rodičů ve stáří. Výchova v dnešním smyslu slova neexistovala. Zaopatření dětí probíhalo na elementární úrovni zajištěním potravy a oblečení. Krom matky se o ně často staraly i ostatní osoby žijící v domácnosti (s. 29–33).

S počínající industrializací dochází k rozšiřování námezdní práce a oddělení soukromé a veřejné sféry, potažmo mužské a ženské role. S novou formou dělby práce vnikla i představa o mužské a ženské „přirozenosti“. Díky zakotvení genderových rolí v právu, ve vzdělání a výchově byl životní rádius ženy omezen na „bytí pro druhé“ (s. 37). Zároveň v té době došlo k „objevení dětství“ (Ariés) (s. 41). Přispěl k tomu jednak rozvoj tržních vztahů a jednak víra v pokrok. Dítě se dostalo do středu pozornosti věd a začalo být nazíráno jako samostatná lidská bytost s vlastními potřebami a právy. Osvícenské spisy formulují pravidla a cíle výchovy, lékařské rady nabádají k přiměřené stravě, oblečení a lepší hygieně. Čím více péče je ale třeba, tím méně může být přenechána libovolné osobě. Je koncentrována na ty, jež jsou dětmi „přirozeně“ nejbliže: matky (s. 42–43).

Zesíleným respektováním mateřské role vznikl nový kult, mýtus mateřství, který vyústil v ideologii mateřství. Ta vzniká v 18. století, bobtná v 19. a prosazuje se i ve století následujícím (s. 48). Mateřství se stává podstatou ženství: žena je definována skrze mateřství. Vytyčený ideál však neodpovídal realitě. Jak v 18., tak v 19. století si mnoho žen nemohlo dovolit nebo si nepřálo dát svůj život do služby výchově. Apel „mateřství“ a nová mateřská role našly odezvu pouze u žen středních a vyšších vrstev, u kterých se zaopatřením řady produktů a služeb pro domácnost skrze trh

vytvořil prostor, který nemohl být lépe zaplněn než mateřstvím, nyní definovaným jako náročný, perspektivní a vše vyžadující úkol (s. 35). Zároveň se s pokračující industrializací otevřela možnost výdělečné práce mimo domov i ženám a vznikla tak alternativa k roli matky a materiálnímu zajištění skrze dítě, respektive muže. Pozvolna se mění postoje a způsob chování žen: na místo „bytí pro druhé“ pomalu nastupuje požadavek „vlastního života“ (s. 67).

Ať již díky ideálům osvícenství, nebo konfrontaci s tržními vztahy a jejich tlaky se koncem 19. století u žen všech společenských vrstev objevuje stejná motivace: kontrola a omezení porodnosti. Zájem na snížení počtu dětí umocnila také nová pedagogická pojetí, která zvýšila kulturně předepsaný objem práce spojený s výchovou dětí, neboť čím důležitější a nákladnější děti jsou, tím méně jich může být přiměřeně započteno. Následování lékařských a pedagogických rad tak mělo dvojí účinek – snížení úmrtnosti kojenců i četnosti porodů (s. 82). Mateřství bylo nadále automatickou součástí ženského života. Otázka, kterou si ženy kladly, nebyla, zda děti mít, ale kolik. Přesto, že byly možnosti kontroly natality v té době omezené, nezůstal zájem žen na snížení počtu dětí bez důsledku a na konci 19. století dochází k prvnímu poklesu porodnosti.

V kapitole páté se Beck-Gernsheim zabývá zlatými léty manželství a rodiny v 50. a 60. letech. I když jak v zákonech, tak postojích společnosti ještě panoval tradiční model rodiny s jasně vymezenými mužskými a ženskými rolemi, ohlašovaly expanze vzdělání žen a jejich rostoucí uplatnění na trhu práce hlubokou změnu. Klíčovou roli v procesu individualizace žen sehrála také dostupnost antikoncepce, v jejímž důsledku přestává být mateřství naplněním a údělem života ženy a přání mít dítě se stává předmětem rozvažování a plánování vzhledem k ostatním aspektům života. Pro širokou skupinu žen se otevřely možnosti volby života bez rodiny, bez muže, bez dítě-

te (s. 102). Otázkou se tedy stává kdy, kolik a zda vůbec mít děti.

Zatímco dříve ženy pracovaly především z nutnosti, nabývá nyní čím dál tím více na váze potřeba uplatnění se a získání uznání dle vládnoucích měřítek (s. 93). Přání žen po nezávislosti a seberealizaci nezůstává skryto v soukromí, ale je v polovině 60. let explicitně vyjádřeno ženským hnutím. Tento požadavek byl uznán a politicky podpořen. Autorka popisuje vývoj výdělečné činnosti žen v průběhu následujících desetiletí následovně: nejdříve se zvýšila výdělečná činnost vdaných žen, poté matek a nakonec ženy přerušují ekonomickou aktivitu pouze na krátkou dobu výchovy malých dětí (s. 92). Navíc pokles počtu dětí a prodlužující se délka života mění mateřství v krátkou epizodu v životě žen a poprvé se objevuje fenomén prázdného hnízda.

„Bytí pro druhé“ vyžaduje altruistické myšlení a jednání. Naproti tomu v moderní společnosti panuje imperativ trhu. Výdělečná práce se stala osou života, kolem které každý plánuje a organizuje svoji biografii. S mateřstvím je podle Beck-Gernsheim za současných podmínek spojena nejen závislost ekonomická, ale i závislost sociální (s. 105). Dítě představuje bariéru zachování si osobní nezávislosti a svobody, ba i samotného uplatnění na trhu práce. Beck-Gernsheim tak například prostřednictvím studie nezaměstnaných žen se základním vzděláním a nezaměstnaných akademiček nabourává obecně sdílenou představu, že se ženy při nedostatku pracovních míst stanou matkami a ženami v domácnosti. Ukazuje, že přání mít dítě není posíleno, nýbrž ženami odloženo ze strachu, že by s dítětem práci nenašly už vůbec. Přání žen zachovat si alespoň částečně nezávislost a „vlastní prostor“ i jako matka, dokládá autorka výsledky šetření motivů matek pro či proti dalšímu dítěti. Dítě představuje náročnou investici z časového i ekonomického hlediska, jelikož standardy péče, výchovy a vzdělání stále rostou. Ačkoliv dle výzkumů po-

díl otců na výchově v posledních letech roste, zůstává hlavní zodpovědnost za děti na matkách. Založením rodiny se tedy mění uspořádání života podstatně více ženám než mužům. Právě rozdílný vliv rodičovství na život matek a otců a různé aspekty mateřství jsou obsahem publikace *Mutterwerden – der Sprung in ein anderes Leben* (Frankfurt a. M.: Fischer 1989; *Mateřství – skok do jiného života*). Podle autorky žijeme na straně jedné ve společnosti orientované na dítě a na straně druhé ve společnosti, která je v mnoha rovinách ve svých objektivních strukturách dětem nepřátelská (s. 99). Společnost nepřátelská dětem je zároveň nepřátelskou vůči matkám, protože je úkolem vychovávajícího strukturální nedostatky vyrovnávat osobním úsilím a strategiemi. Jak se za takových okolností rozhodnout pro mateřství? To představuje problém nejen pro ženy, ale celou společnost. V důsledku výše uvedených změn tedy dochází od 70. let k poklesu porodnosti, který pokračuje do současnosti.

Na konci bohatého popisu proměn role mateřství v životě žen a ve společnosti v průběhu tří století může být čtenář trochu zklamán – na konflikt práce a rodiny nabízí Beck-Gernsheim známé recepty: více veřejně dostupných školek a celodenních škol, větší institucionální podpora, redefinice otcovské role atd. Za hlavní bariéru mateřství však autorka nepovažuje chybějící institucionální zajištění péče o děti, nýbrž podmínky na trhu práce. Díky dik-tátu flexibility a deregulace se soudobá společnost stává vůči dětem a rodině ještě více nepřátelskou, protože pro většinu lidí je pro založení rodiny podmínkou určitá míra stability a jistoty, zejména v podobě zajištění existence a sociálních a rodinných vazeb (s. 124).

Na následujících stránkách věnuje Beck-Gernsheim pozornost dalším faktorům ovlivňujícím natalitu: vývoji reprodukční medicíny, možnostem slučitelnosti práce a rodiny a novým formám dělby prá-

ce v soukromé sféře, mezi ženami, respektive mezi jednotlivými národy.

Vývoj poledních 40 let v oblasti kontroly reprodukce hodnotí autorka ambivalentně. Na straně jedné antikoncepční pilulka zvětšila autonomii žen a možnosti jejich volby. Ženy mohou děti plánovat na „správný okamžik“, kdy jsou pro to vhodné podmínky (partnerský vztah, vzdělání, zaměstnání, bydlení atd.). Na straně druhé pro některé ženy tento okamžik nikdy nenastane nebo se po vysazení antikoncepce nestane nic. Svoboda a možnost volby, kterou pilulka nejdříve přinesla, se pro skupinu žen proměnila v pravý opak: zůstaly nechtěně bezdětné nebo se staly klientkami reprodukční medicíny se všemi závislostmi a tlaky, riziky a náklady, které z toho vyplývají (s. 118). Důsledkům rozvoje reprodukční medicíny a jejímu vlivu jednak na partnerské a milostné vztahy a také na význam rodičovství a role dítěte v moderní společnosti se autorka věnovala již v knize *Das ganz normale Chaos der Liebe*. Jejich podrobnější rozbor čtenář nalezne v monografii *Technik, Markt und Moral. Über Reproduktionsmedizin und Gentechnologie* (Frankfurt a. M.: Fischer 1991; *Technika, trh a morálka. O reprodukční medicíně a genové technologii*).

Fakt, že optimální chvíle pro založení rodiny neexistuje, protože současný svět práce vyžaduje nepřetržité nasazení, je definován jako osobní problém, namísto aby se hledala odpovídající společenská řešení. I když se ženy plně etablovaly v systému vzdělání a na pracovním trhu a některá politická a institucionální opatření ulehčila sladění výdělečné práce s rodinou, v genderové dělbě práce se změnilo jen málo a zajištění domácnosti a výchovy dětí vyžaduje nasazení řady privátních strategií. Protože zaměstnané ženy nemohou stihnout vykonávat vše, hledají podporu jinde: u jiných žen (s. 128). Pomocnicemi jsou stále častěji ženy z druhého a třetího světa, které v prvním světě hledají šanci výdělku. Nezřídka přitom mají samy rodinu a děti,

jejichž výchovu delegují na jiné ženy, zpravidla příbuzné či žijící v jejich obci. V důsledku toho vznikají transnacionální formy mateřství a řetězce péče (s. 132) a spolu s tím roste nerovnost mezi chudými a bohatými ženami, chudými a bohatými regiony a státy.

V závěrečné kapitole hodnotí Beck-Gernsheim ambivalentní úspěchy, kterých bylo na poli rovnoprávnosti a rovného postavení žen ve společnosti dosaženo a srovnává perspektivy dvou generací žen. Tam, kde jde o hodnocení vlastní životní situace, je mladší generace výrazně nespokojenější, ačkoliv se jí objektivně daří lépe než generaci starší (s. 137). Rozdíl spočívá dle autorky v rozdílných měřítkách a očekáváních. Zklamání žen mladší generace vyplývá především ze zjištění, že zatímco vyrostly s přísliby rovnoprávnosti, rovnosti šancí a vlastního života a vystavěly na nich své životní plány, vyplývá z mateřství pozbytí určitých práv a svobod, které do té doby platily za samozřejmé. V samém závěru se autorka vrací k demografické debatě a představuje dva modely podpory porodnosti: 1. návrat ke zvláštní roli ženy a 2. institucionální podpora partnerství, rovnoprávnosti a emancipace. Není asi divu, že autorka považuje první model z mnoha důvodů za nerealizovatelný a přiklání se k mottu: „čím více rovnoprávnosti, tím více dětí“.

Kniha Beck-Gernsheim je velice čtivá zejména díky citacím z dobové literatury, deníků, soukromé korespondence či interview. Jednotlivé teze a myšlenky dokládá řadou výzkumných zpráv, studií a statistik, čímž čtenáři poskytuje nejen dobrou orientaci v tématu, ale i přehled o autorech, kteří se problematikou dětství, mateřství a individualizace společnosti zabývají.

Zatím nebyla žádná z knih této autorky přeložena do českého jazyka.

Kamila Krčková